

Kap 58 : Prins Eugen (II) (1905-1948) – ”Kulturfursten”.

Sommartid var Eugen på resor eller hyrde något sommarhus. Vintertid bodde han först på slottet, sedan tillsammans med sin bror Carl i Arvfurstens palats på Gustaf Adolfs torg. 1899 köpte han egendomen Waldemarsudde på Djurgården där han lät uppföra en större villa som 1905 stod klar för inflyttning. Pengarna kom från ett förskott på farsarvet. Villan var i tre plan och innehöll ett 40-tal rum. Markplanet innehöll ett bibliotek som dubblerade som arbets- och sammanträdesrum, ”telefonkiosk”, salong, matsal & kök. Mellanvåningen innehöll Eugens sovrum, ett litet arbetsrum, flera gästrum & en bostad för uppvaktningen. Övervåningen innehöll en stor ateljé. Personalbostäderna låg i en separat byggnad. 1913 lät han bygga en galleribygnad som 1946 förbands med villan genom en underjordisk gång. Villan var mera avsedd att beundras än att bo i. Eugen hade badkaret i sovrummet. Rent praktiskt användes den till sammanträden, representation och till att hänga upp Eugens konstsamling. Några offentliga visningar förekom inte men gästerna vallades runt. Eugen lade ned mycket arbete på trädgården som fylldes med blommor & skulpturer och blev mycket omtalad. Det finns ett porträtt från 1910 av Anders Zorn av Eugen i frack och serafimerordens blåa band omgiven av blommor. Han hade lagt sig till med skägg & stubbad militärnagg och såg allmänt trött och bakfull ut – förmodligen beroende på representationen, 3-5 middagar i veckan förefaller det. Det var inte något särskilt smickrande porträtt men förmodligen mera rättvisande än fotografierna från 80-årsdagen där han framstår som en allmänt trivsamt tomt.

Eugen började denna tid även få förtroendeuppdrag:

- 1899-1948 var han ordförande i Föreningen för Svensk Hemslöjd och hade även en viss sådan verksamhet. Mest kända är hans blomkrukor i vit stengods från 1915¹ men han designade även silversaker, smycken & möbler. Efter Eugens död nytillverkades krukorna som blev ett betydande tillskott till driften av Waldemarsudde. Som ordförande i föreningen verkade han för att för att hemslöjden skulle frigöra sig från 1800-talstraditioner.
- 1902-1920 satt han i Stockholms högskolas kommitté för sommarkurser med särskild inriktning mot måleri och konst. Kurserna riktade sig främst till folkskollärare och Eugen höll invigningstalet där han framhöll att ”om kulturen skall demokratiseras, så måste samtidigt demokratin kultiveras”. Betydelsen är inte helt klar. En tolkning är att Eugen tog avstånd från demokrati som politik, organisation & maktspele och såg den mera som ett sätt att utveckla personligheten.
- 1904-1939 var han hedersordförande i Folkbildningsförbundet, en förmedlingsanstalt för folk- & vandringsbibliotek och populärvetenskapliga föreläsningar, som han även stödde ekonomiskt. Engagemanget var inte särskilt tidskrävande. Han satt med när dagordningen intresserade honom. Senare år höll han inledningsanförandet vid årsmötena. Under 2:a världskriget uppehöll han sig vid konsten som ”civilisatorisk kraft.”. Hans mest konkreta insats var att underteckna ett upprop mot kiosklitteraturen som resulterade i billighetsupplagor av kvalitetsböcker.
- 1909 blev han ordförande i Eva Bonniers donationsnämnd för offentlig konst. Denna hade till sitt förfogande avkastningen på ett kapital av 390 tusen.

¹ Andréasson 2001.

- 1911 blev han ordförande i kommittén för bygget av Liljevalchs konsthall. 1915-1945 var han arbetande ordförande i konsthallens styrelse. Liljevalchs konsthall var unik i så måtto att den var Stockholms första kommunalägda konsthall och Eugen tänkte sig samma juridiska konstruktion för Waldemarsudde som han senare testamenterade till staden.
- 1911 till sin död (?) var han vice ordförande (?) i föreningen Nationalmusei vänner. Medlemskapet innebar en senkommen hämnd genom att föreningen 1915 bidrog till museets inköp av en äldre version av Strömkarlen, Näcken, målad 1882/83.
- 1917 blev han hedersordförande i kommittén för uppförandet av Stockholms konserthus.
- 1918 blev han president för föreningen Fransk konst med sektioner i Sverige, Danmark & Norge.
- 1920 till sin död var han ordförande i Birgittastiftelsen med uppgift att ta hand om Vadstena kloster.
- 1924 köpte staten Thielska galleriet som omvandlades till en stiftelse med Eugen som ordförande.
- 1934 (?) blev han ordförande i kommittén för Konstnärsförbundets historia och han stödde även projektet ekonomiskt. Wistman är kritisk mot resultatet: ”De två banden om Konstnärsförbundets historia är tendentiösa, de talar närmast ensidigt ur förbundets perspektiv och om de ny- och omdaningar de skall ha svarat för, men är även tendentiösa i förhållande till prins Eugen. Tendensen är att konsekvrera prinsen.”² [Konsekvrera = Att berömma för att få del i föremålets berömmelse.]
- 1937 till sin död satt han ordförande i föreningen Konstnärernas Vänner som stödde konstnärer som p g a sjukdom eller ålder inte längre var fullt arbetsföra.

* * *

Eugen har skrivit en hel del om unionen, som han ansåg överlevt sig själv, och han var lättad över att den upplöstes utan våldsamheter. Liksom resten av familjen grävde han ned sig i detaljer över olika parters agerande och norrmännens brist på hänsyn. Grundinställningen var dock solklar:

Enligt min uppfattning - som du många gånger fått till lufs från mig - är det ett fel att inte Sverige från och med unionens ingående uppfattat sin mission vara att föra unionen fram mot allt mindre bundenhet, att ge de nya förhållandena nya former tills unionen föll som en mogen frukt. Vid vår sida skulle då stå ett land med helt andra möjligheter och förutsättningar att taga vara på sig sjelf än 1814 års Norge. Man tager nog det hela med mera filosofi om man i förloppet ser en naturlag, som det hade gällt att leda.³

² Wistman 2008: s. 285.

³ prins Eugen 1942: s. 324, brev till C.A. Ossbahr 1905-03-28.

1895 i ett brev till konstnärskollegan Richard Bergh uttryckte Eugen det som: "Politik i stort, stora teorier och principer, väldiga strömningar och sådant, det kan ha sitt intresse, men realpolitiken, med trånga juridiska och kompromissande vyer och hänsyn, den är vidrig och demoraliserande."⁴

Eugen instämde även i François Carnots kritik av imperier – till vilka Eugen uppenbarligen även räknade Sverige-Norge. De var för stora för att kunna administreras på ett rationellt sätt.⁵

Med den inställningen släpptes han inte nära den norska politiken utan fick bistå sin far med kamerala uppgifter som att dechiffrera brev. När Gustaf (V) besteg tronen tappade han varje form av inflytande. Hans närvaro på Borggården under bondetåget 1914 förefaller uteslutande pro forma. I Svenskt biografiskt lexikon sammanfattas Eugens politiska övertygelse som att en välvillig paternalistisk överhet – inte nödvändigtvis kunglig – ordnar allt till det bästa:

Prins E. var till hela sin läggning liberal i gammaldags mening. Till T. Fogelqvist (29 febr. 1932; Br., 2, s. 307 f.) skrev han, att liberalismens, mellanpartiets, uppgift var, att »i tid klargöra vad som är utlevat och som därför måste offras och vad som har livskraft, har framtiden inom sig, vad som har värde eller i alla fall bör hava det även för längst gående nydanare och som därför måste bevaras». Man borde »gå vägen framåt på en gång hänsynslöst och hänsynsfullt». Att prins E. därtill var demokrat, är riktigt, blott man ej pressar ordets mångskiftande betydelse för mycket.⁶

Eugens inställning till 1:a världskriget var till den grad likgiltig att den väcker frågor. Någon kommentar till det kommunistiska maktövertagandet eller avrättningen av den romanovska familjen finns inte, men med inställningen ovan hade den väl tjänat ut sin roll. Under rysk-japanska kriget 1904 höll han på japanerna.⁷ Han förefaller sett 1:a världskriget, inte som en tragedi, utan som en socialdarwinistisk process – endast de för sin tid mest lämpade regimerna överlevde – och begravde sig i konsten. "Nej, politik hinner jag inte med! Jag ligger ensam på landet och bara tänker på målning."⁸ Efteråt skrämde honom destruktiviteten. Mest engagerad var han i sin syssling prins Max senkomna försök att rädda den tyska monarkin genom att få kejsar Vilhelm II att abdikera till förmån för sin son. Någon saknad för att den avskaffades visade han dock inte här heller. "Många undra nog över, att jag ej haft mina sympatier hos Tyskland, som i alla fall var min moders [drottning Sofias] fädernesland. Men vilka de intryck än äro jag under mina uppväxtår fått av henne, inte var det beundran för Preussens brutala hänsynslöshet och maktlystnad, som hon haft tillfälle att på alltför nära håll känna av."⁹

Eugen avskydde Hitler från dag ett men inte som fascist utom som ytterligare en representant för det tyska preusseriet. "Det mesta av vad jag beskyllde tyskarna för under sista kriget, brutalitet, servilitet, absolut renons på psykologisk blick och en ovana att hota och skrämja, det har den sista tidens Tyskland klart bekräftat."¹⁰ 1934 stödde han ett upprop för asylrätt till antinazister. Det systematiska dödandet av judar reducerade han dock till "judehets". Mest skriver Eugen om Hitlers kulturpolitik. Att han 1937, efter att journalisten Carl von Ossietzky

⁴ Gram 1998: s. 76.

⁵ Fett 1948: ss. 91-92.

⁶ Hildebrand 1953.

⁷ prins Eugen 1942: s. 302, brev till sin mor 1904-02-29.

⁸ prins Eugen 1945: s. 127, brev till Viggo Johansens 1915-08-10.

⁹ prins Eugen 1945: s. 155, brev till Verner von Heidenstam 1919-01-23.

¹⁰ prins Eugen 1945: s. 313, brev till Henrik Sörensen 1933-07-09.

tilldelats Nobels fredspris, förbjöd tyskar att ta emot det.¹¹ Han besökte också samma år ett tavelgalleri i München med ett urval verk i Hitlers akademiska 1800-talssmak. "Jag kan ännu se framför mig hur prinsen vred sig vid åsynen av de olika 'konstverken'."¹² 1938, i samband med München-överenskommelsen, började Eugen brevväxla med tidningsmannen Torgny Segerstedt och under kriget var det ofta diskussionsaftnar på Waldemarsudde. Mest tycks det ha handlat om Norge & Finland. Eugen var under vinterkriget 1940/41 ordförande i centralorganisationen för rusthållen, som samlade medel till löner åt svenska frivilliga. Det finns en anonym insändare om Sveriges Finlandspolitik som bedöms skriven av honom och ett brev till Torgny Segerstedt juli 1941 där han tar transiteringarna i försvar:

[1940:] Inlägget är en kraftig kritik av Sveriges hållning gentemot Finland i kriget mot Ryssland. Eftersom Sverige vägrade tillåta transporter av undsättningstrupper från västmakterna över sitt territorium borde svenska trupper ha sänts i stället. Anledningen till att så inte skedde anser skribenten vara påtryckningar från Tyskland. " . . . vi vänta fortfarande att få veta de tvingande skälen till att vi måste lämna Finland utan den hjälp det i så hög grad behövde", slutar inlägget.¹³

[1941:] Jag kan inte låta bli att skriva till dig med anledning av din inställning o. dina uttalanden ang. medgivandet av den tyska transiteringen. Jag är ledsen att jag ej kan dela din uppfattning. Jag tycker att du underskattar, ja negligerar helt hänsynen till Finland vid detta beslut o. du framhåller att det endast var villighet att tillmötesgå Tyskland o. rädsla för krig som var det verkligt avgörande. Hänsyn till Finland var endast svepskäl, antyder du. Jag kan säga att då jag på mycket tidigt stadium, innan regeringens ställning var klar, fick höra om de tyska fordringarna var jag klar på att de måste beviljas fast under fastslagna förutsättningarna o. under noggrann kontroll av transporten, vilket också blev fallet, sägs det!! För mig var det avgörande att vi inte fick komma i motsatsförhållande till F. Vårt förhållande till det landet tål inte några fler knuffar [...]¹⁴

Vad gäller Norge vidarebefordrade han brev, pengar & matpaket och klagade med viss effekt hos tyskarna över behandlingen av sina vänner och bekanta. Under samtal med Norgeaktivisten Amelie Posse kunde det låta så här:

Ibland när vi telefonerade passade han på och hävde ur sig de mest oförbehållsamma omdömen angående företeelser och personer som hade ådragit sig hans ogillande. När jag försökte hejda honom och antydde att det kanske inte var så välbetänkt, just i min apparat – tog han hetsigt i att det gav han så många som flyger och far. Vem som helst fick gärna höra vad han tänkte om tyskarna, quislingarna och de svenska anpasslingarna. Vid sådana tillfällen upprepade han sitt slagord att han »aldrig hade känt sig neutral, aldrig ämnade bli neutral och överhuvudtaget inte fattade hur någon privatman kunde vara det». När samtalet inte försiggick telefonledes, brukade han tillägga: »Jag kan endast begripa och ursäkta det hos dem som i en svår stund är tvungna att bära ansvaret. Men även i deras fall accepterar jag det bara som en yttre attityd, dikterad av klokhetshänsyn och politisk nödvändighet, inte av känslan.»¹⁵

* * *

¹¹ prins Eugen 1945: s. 346-350, brev till Sven Hedin 1933-02-03.

¹² Brunner 1998a: s. 231.

¹³ prins Eugen 1940.

¹⁴ prins Eugen 1941.

¹⁵ Posse 1949: s. 255.

Konstsamlingen uppgick vid Eugens död till 2078 verk av 478 konstnärer varav merparten stafflimålningar, teckningar & grafik. 95 procent var av manliga konstnärer, 75 procent var av svenska huvudsakligen yngre konstnärer. Merparten av den utländska konsten var från Danmark, Norge & Frankrike. 16 procent av verken kom från Konstnärsförbundet. Hans mecenatskap inskränkte sig till stödköp. Han lade inte ut uppdrag eller delade ut stipendier. Stödköpen gjordes ofta genom mellanhänder, möjligen för att inte driva upp priset men också för att konstnären inte skulle känna sig tvingad att sälja.¹⁶ Eugens motiv för att köpa enskilda verk är inte kända. Förmodligen skedde det ”på känn”. Att köpen av kvinnliga konstnärer började först 1913 har tolkats som en effekt av Eugens successiva radikaliserings i kvinnofrågor.¹⁷ Årtalet 1913 förefaller som en tanke. Kanske hans mot avtvingade honom ett löfte från dödsbädden.

Eugen sålde egen konst men i mindre omfattning. Den del som är i privat ägo har ”betalats” genom att personen köpt från någon behövande konstnär och därefter fått ett verk av Eugen som gåva eller genom att de köpte en ”prins Eugen”, med vilket menas att Eugen valde ut den målning som de fick för sina pengar. Wistman för ett resonemang att Eugens ställning skulle ha undergrävts om han gjorde sig beroende av konstmarknaden. Resonemanget haltar. Enligt Wistman skulle Eugen ha blivit betraktad som hobby-, amatör- eller prinsmålare om han agerat kommersiellt. Det är en felaktig beskrivning. Andra hans släktingar som prins Wilhelm, prins Lennart, prins Sigvard & prins Carl-Philip har ömsom berömts för att de vågat utsätta sig för marknaden, ömsom föraktats för sin krämarinställning ej värdig en prins, ömsom kritiserats för att dra växlar på sin sociala ställning så att deras produktion varit övervärderad. Något liknande gällde förmodligen Eugen. Att försäljningen av hans tavlor omgavs med ett sådant hemlighetsmakeri beror nog på att det med tiden blev många sålda tavlor och det gällde att hålla marknadspriset uppe. Eugen var alltid om sig och kring sig i ekonomiska ting. Hans förmögenhet 1947 var cirka åtta miljoner kronor (160 miljoner i dagens penningvärde) och han stödde den vägen en mängd initiativ. Helst var dock stödet ”in natura” så att han inte behövde ta av kapitalet. Samma sak omvänt. Han tog t ex inte betalt för sin offentliga konst. Kanske det inte ansågs passande när det offentliga försåg honom med ett apanage.

*

Som kunglig fick Eugen per automatik en mängd ordnar, medaljer och andra utmärkelser. Två skiljer ut sig: 1907 blev han hedersdoktor vid Uppsala universitet och 1945 skapade Gustaf V en medalj för särskild konstnärlig förtjänst namngiven efter Eugen – prins Eugen-medaljen – som ges till målare, arkitekter, bildhuggare & konsthantverkare. Efter sin död har Eugen förvandlats till nationalmonument. Intresset för Waldemarsudde som hans personliga skapelse dalade dock betänkligt under 1960-talet och numera är det utställningsverksamheten och blomsterpraktiken som lockar. 2005 hade Waldemarsudde tagit emot sju miljoner besökare, 24 miljoner om man även räknar med trädgårdsbesöken, och arrangerat 269 utställningar.

¹⁶ Wistman 2008.

¹⁷ Wistman 2002.